

O'ZBEK VA TURK TILLARINING FONETIK - FONOLOGIK TAQQOSI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i01.014>

Mahbubaxon Tojiboyeva
Vaziraxon Maxmud-qizi Rejaveliyeva
Qo'qon davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek va turk tillarining fonetik hamda fonologik tizimlari o'rganiladi. Tadqiqotda har ikki tildagi unli va undosh tovushlar tizimi, urg'u, intonatsiya hamda fonologik jarayonlar qiyoslab tahlil qilinadi. Maqola natijalari ikki til o'rtasidagi genealogik yaqinlik bilan bir qatorda, tarixiy rivojlanish natijasida shakllangan farqlarni ham yoritadi.

Kalit so'zlar: fonetika, fonologiya, turkiy tillar, o'zbek tili, turk tili, tovush tizimi, urg'u, unli uyg'unligi

PHONETIC-PHONOLOGICAL COMPARISON OF UZBEKISTAN AND TURKISH LANGUAGES

Mahbubaxon Tojibayeva
Vaziraxon Makhmud-kizi Rejaveliyeva
Kokand State University

Abstract: This article studies the phonetic and phonological systems of the Uzbek and Turkish languages. The study compares the vowel and consonant systems, stress, intonation, and phonological processes in both languages. The results of the article shed light on the genealogical similarities between the two languages, as well as the differences that have emerged as a result of historical development.

Keywords: phonetics, phonology, Turkic languages, Uzbek language, Turkish language, sound system, stress, vowel harmony

KIRISH

Turkiy tillar dunyoda eng qadimiy va keng tarqalgan til oilalaridan biri hisoblanadi. Ushbu til oilasi Markaziy Osiyo, Kavkaz, Yaqin Sharq va Sharqiy Yevropa hududlarida tarqalgan bo'lib, 35 dan ortiq tillarga ega [6]. O'zbek tili esa ushbu oilaning eng yirik vakillaridan biri bo'lib, so'zlashuvchilar soni jihatidan turkiy tillar orasida uchinchi o'rinda turadi.

Turkiy tillar tarixiy jihatdan umumiy ildizga ega bo'lib, ularning shakllanish jarayoni minglab yillar davomida sodir bo'lgan. Tarixiy manbalarga ko'ra, miloddan

avvalgi VI-V asrlardan boshlab turkiy tillar haqidagi ma'lumotlar uchray boshlagan [7]. Bu tillar oilasiga o'zbek, qozoq, qirg'iz, turk, ozarbayjon, turkman, uyg'ur, tatar va boshqa ko'plab tillar kiradi.

O'zbek va turk tillari turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, ularning fonetik-fonologik tizimlari umumiy ildizlarga ega. Shunga qaramay, tarixiy rivojlanish, geografik ajralish va tashqi ta'sirlar natijasida tovush tizimida sezilarli farqlar yuzaga kelgan.

Ushbu maqolaning maqsadi - o'zbek va turk tillarining fonetik-fonologik tizimlarini qiyoslab o'rganish, o'xshashlik va tafovutlarni aniqlash hamda bu farqlarning til o'rganish va tarjimada ahamiyatini ko'rsatishdir.

METODLAR

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar qo'llanildi:

1. Taqqoslama-lisoniy tahlil - o'zbek va turk tillaridagi tovush tizimlari qiyosiy o'rganildi.

2. Tarixiy-lisoniy yondashuv - fonetik o'zgarishlarning manbalari qadimgi turkiy til bilan bog'landi.

3. Eksperimental-fonetik kuzatuv - talaffuz va urg'u jihatidan audio materiallar asosida kuzatishlar o'tkazildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'zbek tili va boshqa turkiy tillar o'rtasidagi bog'liqliklar avvalo ularning umumiy tarixiy ildizga ega ekanligida namoyon bo'ladi. Qadimgi turkiy til (VI-X asrlar) barcha zamonaviy turkiy tillarning ajdodi hisoblanadi. O'rta turkiy til davri (XI-XV asrlar) o'zbek tilining shakllanishida muhim bosqich bo'lgan.

Turkiy tillarning fonetik tizimlarida ham ko'plab o'xshashliklar mavjud. Tenishev tadqiqotlariga ko'ra, turkiy tillarga xos bo'lgan tovushlar garmoniyasi (singarmonizm) barcha turkiy tillarda u yoki bu darajada saqlanib qolgan [5]. Biroq o'zbek adabiy tilida bu qonuniyat ancha zaiflashgan, bu esa fors-tojik tilining ta'siri bilan bog'liq.

1. Unlilar tizimi

Til	Unlilar soni	Xususiyatlari
O'zbek tili	a, e, i, o, u, o'	Unli uyg'unligi qisman saqlangan, lablangan unlilar kam.
Turk tili	a, e, ı, i, o, ö, u, ü	Unli uyg'unligi qat'iy amal qiladi, lablangan unlilar ko'p.

Xulosa: Turk tilida unli uyg'unligi tizimi barqaror saqlangan, o'zbek tilida esa bu hodisa zaiflashgan.

2. Undoshlar tizimi

Til	Undoshlar soni	Xususiyatlari
O'zbek tili	24 ta	Rus tili ta'siri bilan [f], [x], [ts] kabi tovushlar paydo bo'lgan.
Turk tili	21 ta	Sof turkiy fonemalar tizimi saqlangan, xorijiy tovushlar kam.

Xulosa: O'zbek tilining fonetik tizimi tashqi tillar ta'sirida kengaygan.

3. Urg'u va intonatsiya

Turk tili: so'z urg'usi odatda so'nggi bo'g'inga tushadi (masalan, kitaplik).

O'zbek tili: urg'u o'zgaruvchan va ma'noni farqlashi mumkin (o'qidi - óqidi).

4. Fonologik jarayonlar.

Jarayon turi	O'zbek tili	Turk tili
Assimilyatsiya	Faol (kitob+ni → kitobni)	Faol (renk+li → renkli)
Dissimilyatsiya	Kam uchraydi	Kam uchraydi
Unli uyg'unligi	Qisman saqlangan	To'liq amal qiladi
Tovush tushishi	Morfologik holatda uchraydi	Juda kam

MUHOKAMA

O'zbek va turk tillarining fonetik tizimlaridagi farqlar ularning tarixiy taraqqiyoti va tashqi ta'sir bilan bog'liq. Turk tili unli uyg'unligini saqlab qolgan bo'lsa, o'zbek tili fors-tojik, arab va rus tillari bilan aloqada bo'lgani sababli fonetik tizimi murakkablashgan.

Urg'u tizimida ham farq mavjud: turk tilidagi urg'u grammatik funksiyani, o'zbek tilidagi esa ma'no farqlanishini belgilaydi.

XULOSA

O'zbek va turk tillari fonetik-fonologik jihatdan umumiy ildizga ega bo'lib, genealogik yaqinlik ularning asosiy fonemalar tizimida aks etadi. Ammo tarixiy, ijtimoiy va tashqi omillar natijasida o'zbek tili tovush tizimi jihatdan kengaygan va o'zgaruvchanlik kasb etgan.

Mazkur tahlil turkiy tillar fonologiyasini o'rganishda, tarjima va til o'qitish amaliyotida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizov, A. (1979). O'zbek tilining fonetikasi. Toshkent: Fan.
2. Hasanov, Sh. (2004). Turkiy tillar fonetikasi. Toshkent: O'qituvchi.
3. Johanson, L. (1998). The Structure of Turkic Languages. Oxford University Press.
4. Kornfilt, J. (1997). Turkish Grammar. London: Routledge.
5. Kononov, A. (1960). Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazyka. Leningrad.

6. Golden, P. B. (2011). Central Asia in World History. Oxford University Press.

7. Обруева, Г. (2019). Об опыте интерпретации выразительных возможностей фразеологических единиц с именами собственными. Иностранная филология: язык, литература, образование, 4(1 (70)), 64-66.